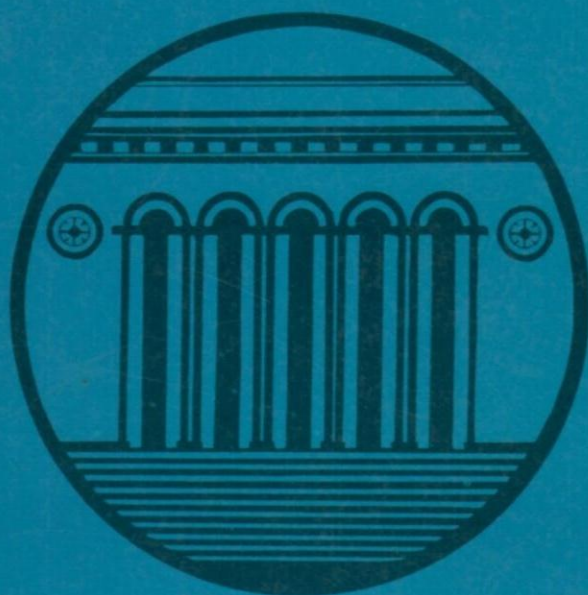

ბათუმის არქეოლოგიური
მუზეუმი

შრომები
IV

ბათუმი
2007

ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი
The Batumi Archaeological Museum

შრომები
ACTIVITIES
IV

ბათუმი 2007 BATUMI

ყუაკვერიანი ცულების გენეზისის საკითხისათვის (ტაბ. I-IV)

გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, აჭარის ზღვისპირეთის, შიდა რაიონებისა თუ მთიანი ზოლის არქეოლოგიური ძეგლების თანამიმდევრული კვლევა მნიშვნელოვანი შედეგების მომცემი აღმოჩნდა. თუ ადრე ჩვენი ქვეყნის ეს მეტად საინტერესო მხარე მეცნიერებისათვის უპირატესად შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენებით იყო ცნობილი, ახლა უკვე სხვადასხვა ეპოქის ძეგლები განვლილი თითქმის ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ნაპოვნია შვილის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის, გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალისა და ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის ერთობლივი ექსპედიციების გეგმაზომიერი სავსე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ობიექტებს წარმოადგენს. გარდა ამისა, 1998 წლიდან შეიქმნა საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის ერთობლივი ექსპედიცია, რომელიც ყოველწლიურად საკმაოდ ფართო მასშტაბის სამუშაოებს ახორციელებს ფიჭვნარის როგორც ნაქალაქარის, ასევე ვრცელი სამაროვნის ტერიტორიაზე. შეიქმნა საშური წყაროთმცოდნეობითი ბაზა ჩვენი ქვეყნის ისტორიისა და კულტურის ბევრი აქტუალური საკითხის ახლებური გაშუქებისათვის. კვლავაც ახალ-ახალ მონაცემებს გვაწვდიან შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენებიც. მათი დიდი ნაწილი უკვე შევიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში. წარმოდგენილი ნაშრომი მიზნად ისახავს უახლესი შემთხვევითი მონაპოვრების მიხედვით ყურადღება გავამახვილოთ ბრინჯაოს ყუაკვერიანი ცულების გენეზისის საკითხზე. დასტურდება, რომ საქართველოს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის არქეოლოგიური კულტურები ბრინჯაოს ცულების მრავალსახეობით ხასიათდება.

ყუაკვერიანი ცულებს საგანგებო ნაშრომი უძღვნა განსვენებულმა მეცნიერმა ლამარა სახაროვამ. მკვლევარის თვალსაწიერში ექცევა ახალციხიდან, არტანუჯ-ტანძოთიდან, უდეს განძიდან, ჩიტახევისა და ბორნილელეს სამარხებიდან, სიხალიძეებიდან, საღორეთიდან და ზოტიდან მომდინარე ამ სახეობის ცულები. მისი მოსაზრებით, ესენი არც სუფთა კოლხურ ცულებს შეიცავს და არც აღმოსავლურ-ქართულს, მაგრამ ორივეს ნიშნებს ატარებს. ქალბატონი ლ.სახაროვა წერს: „ცულების დაუხვეწაობა, ჩაქუჩისებური ყუაკვერი, რომლებიც დაბრტყელებულია მძიმე დარტყმების შედეგად (ეს კარგად ეტყობა ახალციხის, არტანუჯ-ტანძოთისა და სიხალიძეების ცულებს), ბალებს ვარაუდს, რომ ამ ჯგუფის ცულები გამოყენებული იყო მეტალურგიულ წარმოებაში. ამ ვარაუდს ამაგრებს ის გარემოებაც, რომ ცულები დადასტურებულია უძველესი მეტალურგიული წარმოების კერებში, სპილენძით მდიდარ ჭოროხის აუზსა და მესხეთში“. შემდგომ განაგრძობს: „შესამჩნევია მათი კონცენტრაცია მესხურ სამყაროში, რაც საფუძველს იძლევა, რომ აღნიშნული ჯგუფის ცულებს, სრულიად პირობითად, გამოსარჩევად მესხური ვუწოდოთ“ (სახაროვა, 1998:11; 2001:171-173).

ზოგიერთი მოსაზრების გამოთქმა შეიძლება ჩვენს ხელთ არსებული უახლესი მასალის მიხედვითაც. შესაბამისად, მოკლედ შევწერდებით ამ მონაპოვრების შესახებ. ბუნებრივია, სათანადოდ იქნება გათვალისწინებული აღრინდელი მონაცემები.

ქრონოლოგიზაციის პრინციპებიდან გამომდინარე ყუაკვერიანი ცულების კვლევას სიხალიძეებით დავიწყებთ. 1990 წლის 12 ივნისს აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ფონდების მთავარმა შემნახველმა ნაზი

ლორთქიფანიძემ შეგვატყობინა, რომ ქედის რაიონის სოფელ სიხალიძეებში გზის გაფართოებისას გამოჩნდა არქეოლოგიური ნივთები. თვით ჩვენს რესპოდენტს ეს ცნობა მიაწოდა სიხალიძეებთან ახლოს მდებარე სოფელ კუჭულას დაწყებითი სკოლის გამგე-მასწავლებელმა, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოგრაფიის ფაკულტეტის დაუსწრებელი სწავლების სტუდენტმა როინ დევაძემ. ჩვენ მაშინვე მოვნახეთ სტუდენტი როინ დევაძე და დეტალების დამთავრების შემდეგ აღმოჩენის პირობების შესწავლის მიზნით ამ ხეობის მკვიდრ აწ განსვენებულ ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატ დავით დიასამიძესთან ერთად გავემზავერეთ სოფელ სიხალიძეებში.

სოფელი სიხალიძეები მდებარეობს დაბა ქელიდან 6,5 კმ-ის მოშორებით, მდ. აკავერეთას მარცხენა სანაპიროზე. გამოირკვა, რომ სოფლის ცენტრიდან (აღვილი ჯამიკარი) მიკრორაიონ ერგეულისაკენ მიმავალი გზის გაფართოებისას გამოჩენილა ბრინჯაოს ნივთები. მე-10 კლასელ გია თურმანიძეს შეუგროვებია 4 მთლიანი და 1 ყუანაკლული ცული. ჩვენ წინასწარეულად მოვსინჯეთ მათი აღმოჩენის ადგილი. ზედა ჰუმუსოვან ფენაში მოვიპოვეთ კიდევ ერთი ყუანაკლული ცული და ყუა, რომელიც ადრე აღმოჩენილ ცულს მოერგო. შეგროვდა სხვა სახის ნატეხებიც; მათ შორის ბრინჯაოს ფართო სარტყელის მოზრდილი ფირფიტები და თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები. კიდევ ერთი ბრინჯაოს ნაკლული ცული ბათუმში გადმოგვცა სტუდენტმა რ. დევაძემ. დღესაც გადაუღებელ ამოცანად რჩება ამ ადგილებში არქეოლოგიური გათხრების წარმოება. არაა გამორიცხული, რომ ეს ნივთები დარღვეული სამარხიდან მომდინარეობდნენ. გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული სამარხების ძიება კოლხეთის არქეოლოგიის უმნიშვნელოვანეს პრობლემად რჩება.

როგორც ვნახეთ, სიხალიძეების მონაპოვარში წამყვანი ადგილი ბრინჯაოს ცულებს უკავიათ. ერთ-ერთი მათგანი საყოველთაოდ ცნობილი პირველი ტიპის კოლხური ცულია, რომელსაც აქვს ორფერდა მახვილი,

ოდნავ დაქანებული ყუა, წვეტიანოვალური მოყვანილობის სატარე ხერელი, საკმაოდ მასიური, მაღალი ექვსად დაწახნაგებული ტანი და გორდა ასიმეტრიული პირი. იგი გამოირჩევა შესანიშნავი ფორმითა და დახვეწილი პროპორციებით (ტაბ. I/1; II/1). დანარჩენი ბრინჯაოს ცულები ყუაკვერიანებია – ოთხი მთლიანადაა დაცული, სამს დაკარგული აქვს ყუა და სატარე ხერელის ნაწილი. ამ რაოდენობის ცულები ჯერჯერობით სხვაგან არსადაა აღმოჩენილი. მათი საერთო დახასიათება ასეთია: აქვთ წიბურებიანი სატარე ხერელისაგან მკვეთრად გამოყოფილი მაღალი ჩაქუჩისებური კვერიანი ყუა, წვეტიანოვალური მოყვანილობის სატარე ხერელი, სწორი, მომადლო, ექვსად დაწახნაგებული ტანი, გორდა სიმეტრიული პირი; სიმაღლე მერყეობს 17-სა და 18 სმ-ს შორის (ტაბ. I/2-7; II/2-8).

სიხალიძეების ცულები მრავალმხრივ იქცევენ ყურადღებას. ჯერ ერთი, ისინი მომდინარეობენ პოლიმეტალებით მდიდარი მერიხის ხეობიდან (ხომერიკი, ტუსკია, 2005:33 და შმდ). როგორც ჩანს, აქვე ხდებოდა საჭირო ნედლეულის მოპოვება-დამუშავება და სასურველი იარაღის ჩამოსხმა. მეორეც, ესენი წარმოადგენენ ამ სახეობის ცულების უადრეს ნიმუშებს. თანმხლები თიხის ჭურჭლის ნატეხების მიხედვით სიხალიძეების ცულები ძვ.წ. XII-XI სს ნაკეთობანი უნდა იყოს. გამოირჩევიან მასიური პროპორციებით. სხვა კოლხური ცულების მსგავსად, ფორმას უკვე დასრულებული სახე აქვს მიღებული (კახიძე, მამულაძე, 1993:18-27; 2000:69-74).

სიხალიძეების თანადროული ჩანს ქედის რაიონის სოფ. პირველ მაისში (საღორეთი) აღმოჩენილი ყუაკვერიანი ცული. იგი აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში შემოვიდა 1961 წელს. აქვს გორდა პირი (№18391). მასთან ერთად იყო მახვილყუიანი პირველი სახეობის ბრინჯაოს ცულიც (რამიშვილი, 1974:24, XV/5).

ადრეული ჩანს მდინარე აჭარისწყლის მოსაზღვრე მაჭახლის ხეობაში 2005 წელს მიწის სამუშაოებისას აღმოჩენილი ყუაკვერიანი ცული. იგი მოიპოვა სოფელ უჩხითის

(ქედის რაიონი) მკვიდრმა ავთო ქორჭაძემ. სხვა ნიმუშების მსგავსად, ამ უახლეს მონაპოვარსაც აქვს მაღალი, მკვეთრად გამოყოფილი ჩაქუნისებური ყუა, წვეტიან-ოვალური მოყვანილობის სატარე ხერელი, სწორი, ექვსად დაწახნაგებული ტანი და გორდა სიმეტრიული პირი. წინა ნიმუშების მსგავსად, ჩალეწილის ცული გამოირჩევა მასიური პროპორციებით. სიმაღლე 18,5 სმ (ტაბ. III/1; IV/1).

ჩალეწილი მდებარეობს მაჭახლის ხეობის მარჯვენა სანაპიროს მაღალ ფერდობზე, აჭარისადმართისა და სინდიეთ-ქედქედის სოფლების თავზე (ადგილი ვასილონი); მთის ვიწრო გადასასვლელებით ჩალეწილი უშუალოდ დაკავშირებული აჭარისწყლის სოფლებთან – უნხითთან და მილისთან. სწორედ ამ სოფლების გავლით მიერეკებოდნენ მაჭახლის ხეობის მკვიდრი ბოლო წლებამდე თავიანთ საქონელს აჭარისწყლის სათავეების იალაღებზე. ჩალეწილი გამოირჩეოდა სიმინდის კულტურისათვის ნაყოფიერი მიწებით. ეთნოგრაფმა ნ.კახიძემ ამასთან დაკავშირებით შეაგროვა საინტერესო მასალა. მოხრობელთა გადმოცემით, ჩალეწილის მიწების კუთვნილებაზე მიმდინარეობდა დავა, ერთის მხრივ, აჭარისადმართისა და სინდიეთ-ქედქედსა, მეორეს მხრივ, მილის-უნხითის სოფლებს შორის. ბოლოს დავა აჭარისადმართელებსა და სინდიეთ-ქედქედელების სასარგებლოდ გადაწყვეტილა. წინასწარ თითქოსდა მოდევნებ მხარეები შეთანხმებულან შემდეგზე: თითოეულ მხარეს უნდა დაემზადებინა ცხელი კერძი, რომელსაც ორივე მხარე წაიღებდა ჩალეწილის მიმართულებით. კერძი სადაც გაცივდებოდა, საზღვარიც იქ დაიდებოდა. ვითარებას მხარეები ურთიერთ აკონტროლებდნენ. უნხითელებსა და მილისელებს კვერცხის ტაფამწვარი დაუმზადებიათ, მაგრამ ახლო მანძილზე გაცივებულა. აჭარისადმართელებსა და სინდიეთ-ქედქედელებს კი ხარხო მოუმზადებიათ, რომელიც ჩალეწილში ასვლამდე არ გაცივებულა. პირობის თანახმად, ჩალეწილიც ამ უკანასკნელთ დარჩენიან (ნ.კახიძე, 1967:60).

ჩალეწილის ცულთან ერთად სხვა დაზიან-

ებული ნივთიც, როგორც ჩანს, წაღდიც ყოფილა. სადაზვერვო სამუშაოების წარმოება აუცილებელი ჩანს ამ ადგილებშიც.

ყუაკვერიანი ცულების საინტერესო ნიმუში აღმოჩნდა ხელვაჩაურის რაიონის სოფ. მარადიდში (მდ. ჭოროხის ქვემო წელის მარცხენა სანაპირო). ამ სოფლის ერთ-ერთი უბნის, კერძოდ, ძაბლავეთის ძველი ნაგებობის დაშლის დროს 2004 წლის მაისის თვეში მოიპოვეს იქნა ბრინჯაოს ცული, რომელიც შეძენილ იქნა ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის მიერ დარიკო რეზოს ასული ლაზიშვილი-მორთულაძისაგან.

მარადიდ-ძაბლავეთის ცულს (ბამ, 04-42/1) აქვს სატარე ხერელისაგან გამოყოფილი არც თუ ისე მაღალი კვერიანი ყუა, წიბურებიანი წვეტიანოვალური მოყვანილობის სატარე ხერელი, სწორი ექვსად დაწახნაგებული ტანი, გორდა სიმეტრიული პირი. სხვა ნიმუშებისაგან განსხვავებით, ცულის ყუის, სატარე ხერელისა და ტანის მცირე მონაკვეთი ორივე მხარეს ერთგვაროვანი რელიეფური ორნამენტითაა დაფარული. ყუის თავიდან ტანის დასაწყისამდე კიდეებზე დატანილია თითო მოგრძო ვერტიკალური ხაზი; თვით ჩარჩოში ჩასმულია ზედა ნახევარზე წვერით ძირისკენ მიმართული სამი, ხოლო ქვედა ნახევარზე კი – პირიქით, წვერით ყუისკენ მიმართული ორი უფუძო რელიეფური სამკუთხედი. ცულის სიმაღლე 15 სმ-ია, პირის სიფართოე 7,6 სმ. საკმაოდ მასიური (ტაბ. III/2; IV/2). ორნამენტაციის მიხედვით წინ უნდა უსწრებდეს გრაფიკული დეკორით შემკულ ნიმუშებს. მარადიდ-ძაბლავეთის ცული სადღაც ძვ.წ. XI-X საუკუნეების ნაკეთობა უნდა იყოს. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ამ სახეობის ყველა დანარჩენი ჩვენთვის ცნობილი ცული სადა ნაკეთობანი არიან. ყუაკვერიანი ცულების გენეზისთან დაკავშირებით მის აღმოჩენას მდ. ჭოროხის ხეობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

ნაშრომი დასრულებული გვქონდა, როცა ხულოს რაიონის სოფელ რაქვთის მკვიდრმა დავით ბარათაშვილმა არქეოლოგიის მუზეუმში 2007 წლის 21 მაისს ამ სოფლთან ახლომდებარე მაღალმთიან თეთრობის

იაღაღებზე შემთხვევით აღმოჩენილი კიდევ ერთი ბრინჯაოს ყუაკვერიათი ცული ჩამოგვიტანა. იგი ანალოგიურია აჭარისწყლის ხეობის სხვა მონაპოვრებისა, რომლებიც გამოირჩევიან მასიური პროპორციებით და ყუაკვერიათი ცულების წარმოების ადრეულ ეტაპებს განეკუთვნებიან. თეთრობის ცულიც ჩამოსხმული ჩანს ძვ.წ. XI-X საუკუნეებში (ტაბ. III/3; IV/3).

ყურადღებას იქცევს ქობულეთის რაიონის სოფელ ჩაქვის ჩაისუბნის ყუაკვერიათი ცული. იგი შედიოდა განძში, რომელიც აღმოჩნდა 1954 წელს ციტრუსების პლანტაციისათვის ნიადაგის მომზადების დროს. განძში წარმოდგენილი იყო ბრინჯაოს სამი ცული, ამდენივე თოხი, მასიური რგოლი და ვერტიკალურხერვლიანი ცული. განძი დაცულია აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში. ბრინჯაოს ორი ცული პირველი სახეობისაა, ერთიც – ყუაკვერიათი (ტაბ. V/3; VI/3). ჩაქვის ჩაისუბნის განძს დ.ქორიძე ძვ.წ. XII-XI საუკუნეებით ათარიღებდა (ქორიძე, 1965:21, XI/10), ხოლო არამიშვილი ძვ.წ. XIII-XII საუკუნეებით (არამიშვილი, 1974:13-14, VI/13). ზემოთ აღწერილი ნიმუშებისაგან განსხვავებით ჩაქვის ჩაისუბნის ყუაკვერიათი ცული არ გამოირჩევა პროპორციულობით. ჩვენი აზრით, იგი შედარებით მოგვიანო, ძვ.წ. IX-VIII საუკუნეების ნაკეთობა უნდა იყოს. შემოთავაზებული თარიღის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ის ფაქტიც, რომ ბრინჯაოს მასიურ რგოლზე შერჩენილია ფანტასტიკური ცხოველის გრაფიკული გამოსახულება (არამიშვილი, 1974:13-14, VI/3; ქორიძე, 1965:21, X/10).

ჩაქვისწყლის ხეობის მონაპოვრის თანადროული უნდა იყოს ხულოს რაიონის სოფელ ხიხაძირის განძში შემავალი ყუაკვერიათი ცული. მისი აღმოჩენის პირობები ასეთია: 1977-1978 წლებში ხულოს რაიონის სოფელ ხიხაძირის მიკრორაიონისათვის მეზობელ სოფელ კალთიდან სასმელი წყლის გამოყვანის მიზნით არც თუ ისე დრმა არხის გაჭრისას მოხრდილი ქვის ლოდის ქვეშ (ადგილი „ბობდედეს ახლები“) აღმოჩნდა ბრინჯაოს ნივთების შემცველი განძი, რომელშიც სადა და გრავირებულ

ცულებთან, წაღღთან, სეგმენტისებურ იარაღთან და ბრინჯაოს ზოდებთან ერთად ყუაკვერიათი ცულიც იყო წარმოდგენილი. იგი მსგავსია აჭარისწყლის ხეობის სხვა მონაპოვრებისა, რომელთა შესახებაც ზემოთ უკვე იყო საუბარი (ტაბ. III/4; IV/4).

ხიხაძირის ყუაკვერიათი ცული წარმოდგენს ამ სახეობის დასრულებულ იარაღს, გამოირჩევა პროპორციულობითა და სისადავით (განძი დაცულია აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში, საინვენტარო №21797. იხ. კახიძე, დავითაძე, მამულაძე, 1979; 1980:61-64; 1981:337-340; 1981:89-100; კახიძე, მამულაძე, 1993:27-38).

ყუაკვერიათი ცულების აღმოჩენის სხვა შემთხვევები აჭარის მეზობელ რაიონებზე მოდის. პირველ რიგში აღსანიშნავია უდეს განძი. როგორც ცნობილია, უდეს მდებარეობს ადიგენის რაიონში, მდინარე ქვაბლიანის მარჯვენა სანაპიროზე. ადგილი უშუალოდ ესაზღვრება ხულოს რაიონს. განძი აღმოჩნდა 1956 წელს ღვეან მაქანდარაშვილის სახლთან ახლოს სარწყავი არხის გაყვანისას 1,5 მ-ის სიღრმეზე. ნივთები გახვეული იყო ბრინჯაოს სამ ფურცლოვან სარტყელში. დიდი ნაწილი გადაეცა ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს; ზოგიერთი მათგანი მოხვდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კაბინეტში. მოპოვებულია ბრინჯაოსა და რკინის 100-ზე მეტი ნივთი. ესენია: ბრინჯაოს ცულები, შუბისპირები, ქამრის აბზინდები, პინცეტები, ლახტის თავები, ორნამენტირებული ფართო სარტყლები, რკინის სატყვარი და ა.შ. უდეს განძში აჭარისწყლის ხეობის მსგავსი ყუაკვერიათი ცულები ორი ეგზემპლართაა წარმოდგენილი. აქვს გამსხვილებული ჩაქუნისებური ყუა და გორდა სიმეტრიული პირი (ჯავახიშვილი, ჩუბინიშვილი, 1959:59-64). განძის შემსწავლელნი თვლიან, რომ სოფელი უდეს ისტორიული და არქეოლოგიური თვალსაზრისით მეტად საინტერესო ადგილია; იგი მდებარეობს უძველეს სავაჭრო გზაზე, რომელიც აკავშირებდა საქართველოს აღმოსავლეთ და დასავლეთ მხარეებს. ავტორები განძს ძვ.წ. XI-X საუკუნეებით ათარიღებდნენ. რაბრა-

მიშვილმა კიდევ უფრო დააძველა ეს თარიღი და განბი ძვ.წ. XIII-XII საუკუნეებს მიაკუთვნა (აბრამიშვილი, 1961:324-325). ეს თარიღი გაზიარებული იქნა დ.ქორიძის მიერაც (ქორიძე, 1965:110-111). ვფიქრობთ, უფრო სწორი თარიღი შემოგვთავაზა ლ.ფანცხავამ. მის მიერ განბი ძვ.წ. IX საუკუნით იქნა დათარიღებული (ფანცხავა, 1988:73). მხედველობაშია მიღებული ის გარემოება, რომ უდეს განბის ნივთების მნიშვნელოვანი ნაწილი გრაფიკული დეკორითაა დაფარული; ამას ისიც ემატება, რომ გარკვეული ნაწილი რკინის ნაკეთობის სახითაა წარმოდგენილი.

მესხეთ-ჯავახეთიდან მომდინარე სხვა ამ სახეობის ცულებზე ყურადღება გამახვილებული იქნა ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან. ბორჯომისა და ახალციხის მუზეუმებში დაცული სოფ. გომნაში, ტანზოტსა და ჭობისხევში აღმოჩენილი ამ სახის ცულებს ჰიბრიდულს უწოდებენ (Чубинишвили, Татишвили, Гамбашидзе, 1957:4, 116-127). ტანზოტისა და ახალციხის მუზეუმის ცულები გარკვეულად ემსგავსებიან ყუაკვერიანებს, მაგრამ აჭარისწყლის ხეობის მსგავს დასრულებულ, გამოკვეთილ ფორმებს მაინც არ წარმოადგენენ.

საქართველოს ეროვნული მუზეუმისა და აკად. ოთ.ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ინსტიტუტის მიერ 2006 წლის 7-14 ოქტომბერს ქალაქ თბილისსა და ბორჯომში გამართულ III საერთაშორისო სიმპოზიუმის მუშაობის პროცესში¹ ჩვენ შესაძლებლობა მოგვეცა დაგვეთვალიერებინა ახალციხის სამცხე-საჯავახოს ისტორიული მუზეუმის ექსპოზიციაში დაცული ბრინჯაოს ყუაკვერიანი ცული (საინვენტარო №1329). მისი აღმოჩენის ადგილი არაა ზუსტად ცნობილი. მივიღეთ ინფორმაცია, რომ იგი მუზეუმში გასული საუკუნის 30-იან წლებში მიუტანია მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელს კონსტანტინე გვარამაძეს. უნდა მომდინარეობდეს თვით ახალციხიდან. ცული ტიპური ყუაკვერიანია. ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილი ნი-

მუშებისაგან განსხვავებით, არ გამოირჩევა მასიურობითა და დახვეწილი პროპორციებით. იგი სადღაც ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების ნაკეთობა უნდა იყოს.

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობით მუზეუმში ექსპონირებულია ორი ყუაკვერიანი ცული. ისინი საკმაო სიახლოვეს იხევენ აჭარისწყლის ხეობის ნიმუშებთან. ერთ-ერთი მათგანი შემთხვევით აღმოჩნდა 1941 წელს ბორჯომ-ახალციხის რკინიგზის გაყვანის დროს (საინვენტარო №725). სიმაღლე 18 სმ. ადგილი ზუსტად არაა მითითებული. არაა გამორიცხული, რომ იგი მომდინარეობდეს გომნადან, რომლის შესახებაც ზემოთ უკვე ითქვა. გომნაში 1941 წელს სხვადასხვა სახის ინვენტარის შემცველი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამი სამარხი აღმოჩნდა (ნიორაძე, 1944:199-216). სხვა პუნქტებში (ფაფი, ღარები, დვირი, საკვირიკე, სლქის ციხე, ბაღების დღე, ზიკილია და ბუზა) 1941 წლისათვის უფრო მოგვიანო ეპოქების მასალები იყო წარმოდგენილი.

მეორე ცული მომდინარეობს მხეთამ-ზეხს სამაროვნიდან (საინვენტარო №12810). სიმაღლე 14 სმ. ცული დათარიღებულია ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებით. როგორც ცნობილია, მხეთამზეხე მდებარეობს გუჯარეთის ხეობაში, წაღვერიდან 3 კმ-ის მოშორებით. აქ გასული საუკუნის 80-იან წლებში შეისწავლეს სხვადასხვა ეპოქის სამარხები. მათ შორის – გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის. გამოვლენილია როგორც ინჰუმაციური, ასევე კრემაციული სამარხები. მეტად საინტერესო სამარხეულ კომპლექსებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელ ნაკეთობებს (Насидзе, 1991:87-89; 1997:87, 83; Насидзе, Личели, 1995:101-103). ასეთივე სურათი ჩანს სხვა ძეგლების მიხედვითაც. აშკარაა, რომ აჭარისწყლის სათავეებით კოლხური სამყარო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული სამცხე-ჯავახეთთან. შესაბამისად, ბორჯომის ხეობა იყო სამცხისა და შიდა ქართლის უმთავრესი დამაკავშირებელი რგოლი.

ყუაკვერიანი ცულები აღმოჩენილია, აგრეთვე, ჩითახევის სამაროვანზე (სამარხი 26 და 58). დათარიღებულია ძვ.წ. VIII საუკუნით

¹ სიმპოზიუმის მთავარი თემა იყო: „კავკასიის იბერია (ქართლის სამეფო) და მისი მეზობლები აქემენიდურსა და პოსტაქემენიდურ ხანაში“.

(ი.ღამბაშიძე, 1999:61-62; Georgien, 2001:345). ასევე ითქმის ბორნიდელეს სამაროვნის მიმართაც (№92 კოლექტიური სამარხი). მრავალრიცხოვანი ინვენტარის მიხედვით ცუელი დათარიღებულია ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებით (Гамбашидзе, Квижинадзе, 1991:27-37; Georgien, 2001:345). ამ უკანასკნელის ტანი, კლასიკური ფორმებისაგან განსხვავებით, შედარებით დაბალია, არც კვერიანი ყუაა გამოკვეთილი.

როგორც ვხედავთ, აჭარის მსგავსად ყუაკვერიანი ცულები ყველაზე ხშირად ადიგენ-ახალციხე-ბორჯომის მონაკვეთზე ჩნდება. ი.ღამბაშიძე კოლხურ კულტურასთან შეჯერებით აქ მძლავრი საწარმოო კერის არსებობას ვარაუდობს. ამის დასტურად მიაჩნია სამარხეულ კომპლექსებსა თუ განძებში შემავალი კოლხური ცულების ყალიბების, ამავე დროს ამ ტიპის იარაღის პროტოტიპული სახეობის აღმოჩენა (ი.ღამბაშიძე, 1999:60).

სხვა მონაპოვრებიდან ყურადღებას იქცევს სოფ. ზოტში 1964 წელს აღმოჩენილი ყუაკვერიანი ცული, რომელიც ამჟამად ჩოხატაურის მუზეუმშია დაცული. ამას, რატომღაც არამიშვილი კოლხური ცულების III სახეობას აკუთვნებს (რამიშვილი, 1974:27, XXIX/12; XXX/12). ლ.სახაროვა ზოტის ცულს ჩითახევისა და ბორნიდელეს ყუაკვერიანების ანალოგიურად და უფრო გვიანდელ ნიმუშად მიიჩნევს (სახაროვა, 2001:171). საყურადღებოა, რომ ზოტი, ჩხაკაურა, ბახმარო მესხეთ-ჯავახეთის მსგავსად უშუალოდ ესაზღვრება მდ.აჭარისწყლის ზემო წელს.

და ბოლოს, 1997 წელს ჩვენ შესაძლებლობა მოგვეცა ყარსის მუზეუმის ექსპოზიციაში დაგვეთვალიერებინა ორი ცალი ყუაკვერიანი ცული. მათი აღმოჩენის ადგილისა და დროის შესახებ ინფორმაცია ვერ მივიღეთ.

ასეთია ყუაკვერიანი ცულების გავრცელების ტოპოგრაფია.

ყუაკვერიანი ცულების გენეზისთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს პ.კ.კუჩინსკის მიერ 1916 წელს სოფ. ქოფრი-ქოიში, მდ.არაქსის სანაპიროზე, ერზრუმის ახლოს აღმოჩენილი ცული (ბრინჯაოს ნივთები

დაცულია სანკტ-პეტერბურგში, ერმიტაჟის აღმოსავლეთის განყოფილებაში). იგი არქაული იერის მატარებელია და უკავშირებენ წინა და მცირეაზიული ცულების ვარიანტებს. ცული ყუაკვერიანია, ტანიც ექვსად აქვს დაწახნაგებული. მიუთითებენ, რომ მსგავსი ცულები გავრცელებული იყო ჩრდილო მესოპოტამიაში, სირიასა და მცირე აზიაში. ანალოგიური ცული მოპოვებულია ქიულ-თეფეზე, რომელიც ძვ.წ. XV-XIV საუკუნეებითაა დათარიღებული (ძვ.წ. 1450-1365 წწ.); ასევე ითქმის უგარიტის მონაპოვრების შესახებაც. ზოგიერთის აზრით, ასეთი ცულები გავრცელებული იყო დაღმაცისა და აღბანეთშიც (Мартиросян, 1964:76-77). ესენი, შესაძლოა, იყვნენ ყუაკვერიანი ცულების პროტოტიპები.

ბუნებრივია, ჯერ კიდევ ცოტა მასალაა მოპოვებული განმარტებული დასკვნების გაკეთებისათვის. მაგრამ მაინც, ამ მონაცემების მიხედვითაც შესაძლებელი უნდა იყოს ზოგიერთი წინასწარუღი მოსაზრების გამოთქმა. გენეტიკური თვალსაზრისით ყუაკვერიანი ცულები მცირე თუ წინა აზიურ სამყაროს უნდა უკავშირდებოდნენ. როგორც ზემოთაც ითქვა, სწორედ აქ ჩანან გავრცელებულნი ამათი წინამორბედნი, რომელთაც აქვთ მასიური პროპორციები, მკვეთრად გამოხატული კვერიანი ყუა, ექვსად დაწახნაგებული ტანი და მეტნაკლებად სიმეტრიული პირი. როგორც ჩანს, მდ. ჭოროხის სათავეებიდან ამ სახეობის ცულებმა კოლხურ კულტურაშიც შემოაღწიეს. მომდევნო ეპოქებისათვის (მხედველობაშია ძვ.წ. XII-XI საუკუნეები) სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ყალიბდება ამ ტიპის ცულების კლასიკური სახეობანი, რომლებიც არსებითად უცვლელი რჩებიან მომდევნო X-VII საუკუნეებისათვისაც. მესხეთ-ჯავახეთისა და ბორჯომის ხეობის აღმოჩენების მიხედვით დასტურდება, რომ კოლხური კულტურის მეორე ეტაპისათვის აქ იქმნება ამ სახის ცულების დამზადების ლოკალური კერა. უპირატესად გვხვდება ისეთი ცალები, რომელთაც აქვთ შედარებით დაბალი ყუა და ტანი, პირის შემოწერილობაც არ გამოირჩევა სიმეტრიულობით;

არც ყუის კვერია მკვეთრად გამოსახული.

ყუაკვერიათა ცულები, სხვა სახეობის ცულების მსგავსად, ქმნიან ცალკე გამოკვეთილ ტიპს კოლხურ კულტურაში. მისი პიბრიდულობის, ცენტრალურ-ამიერკავკასიურ ცულებთან რაიმე კავშირის არსებობის შესახებ საუბარი საფუძველს მოკლებულად გვეჩვენება. ფუნქციონალურ დანიშნულებასთან დაკავშირებით შეიძლება ითქვას, რომ ყუაკვერიათა ცულები გამოიყენებოდა არამარტო მეტალურგიულ წარმოებაში, არამედ მეტად მოსახერხებელი იარაღი ჩანს სადურგლო საქმეშიაც, განსაკუთრებით საცხოვრებელი სახლებისა თუ სამეურნეო ნაგებობების მშენებლობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. რაბრაშიშვილი, რკინის ათვისების საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. - სსმმ, XXII-B, 1961.
2. აკახიძე, ი.დავითაძე, შ.მამულაძე, კოლხური კულტურის უძველესი ძეგლები. - გაზ. „საბჭოთა აჭარა“, 1979, 11 მაისი.
3. აკახიძე, ი.დავითაძე, შ.მამულაძე, კოლხური ხელოვნების უძველესი ძეგლები აჭარისწყლის ხეობიდან. - საბჭოთა ხელოვნება, 11, 1980.
4. აკახიძე, ი.დავითაძე, შ.მამულაძე, კოლხური ხელოვნების უძველესი ძეგლები სხალთისწყლის ხეობიდან. - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 3, 1981.
5. აკახიძე, ი.დავითაძე, შ.მამულაძე, ახალი არქეოლოგიური მონაპოვრები სოფელ ხისაძირიდან. - სდსმ, X, 1981.
6. აკახიძე, შ.მამულაძე, აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993.
7. აკახიძე, შ.მამულაძე, ჭოროხის აუზი - კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი, 2000.
8. ნაკახიძე, აჭარის მთიანი ხეობის ძველი და ახალი სამეურნეო ყოფა და კულტურა (მაჭახლის ხეობა). საკანდიდატო სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 1967.
9. გ.ნიორაძე, არქეოლოგიური დაზვერვები მტკვრის ხეობაში (ბორჯომ-ახალციხის მიმართულებით). - სსმმ, XIII-B, 1944.

10. არამიშვილი, კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, ბათუმი, 1974.

11. ლ.სახაროვა, ცულების ერთი სახეობის შესახებ. - V სამეცნიერო სესია: „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო“ (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით), თბილისი, 1998:11.

11. ლ.სახაროვა, ბრინჯაოს ცულების ერთი ჯგუფის შესახებ. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები, ძიებანი, დამატებანი VI, თბილისი, 2001.

12. ლ.ფანცხავა, კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები, თბილისი, 1988.

13. დ.ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი, 1965.

14. ი.ღამბაშიძე, სამცხე-ჯავახეთი ძვ.წ. II ათასწლეულის შუახანებში (საკანდიდატო დისერტაცია), თბილისი, 1999.

15. გ.ხომერიკი, ტ.ტუსკია, აჭარის გეოლოგიური აგებულება და სასარგებლო წიაღისეული, ბათუმი, 2005.

16. ა.ჯავახიშვილი, ტ.ჩუბინიშვილი, უდეს განძი. - საბჭოთა ხელოვნება, 4, 1959.

17. Гамбашидзе О., Квижинадзе К., Основные результаты работ Месхет-Джавакетской экспедиции в 1985-86 гг. - ПАИ в 1986 г., Тбилиси, 1991.

18. Мартиросян А.А., Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Ереван, 1964.

19. Насидзе Г.М., Тори-Ликанская экспедиция. - ПАИ в 1986 г., Тбилиси, 1991.

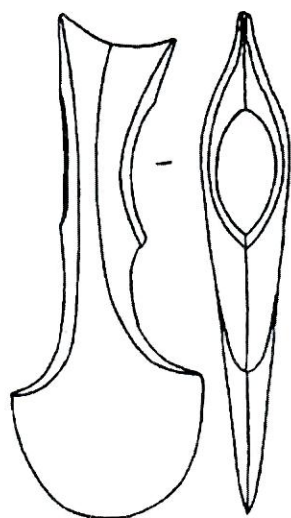
20. Насидзе Г.М., Личели В.Т., Тори-Ликанская экспедиция. - ПАИ в 1987 г., Тбилиси, 1995.

21. Насидзе Г.М., Отчёт о работе Тори-Ликанской экспедиции. - ПАИ в 1988 г., Тбилиси, 1997.

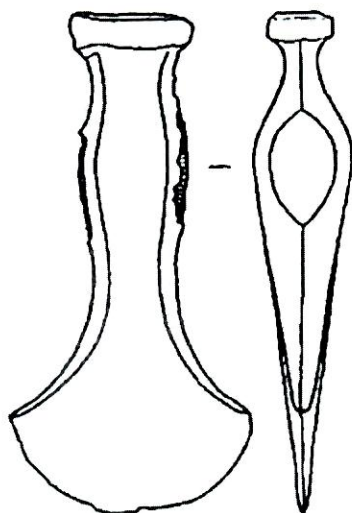
22. Чубинишвили Т.Н., Татишвили Т.И., Гамбашидзе О.С., Археологические разведки в южных районах Грузии (Месхети-Джавახети) в 1953-1955 гг. - СА, 4, 1957.

23. Georgien - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Bochum, 2001.

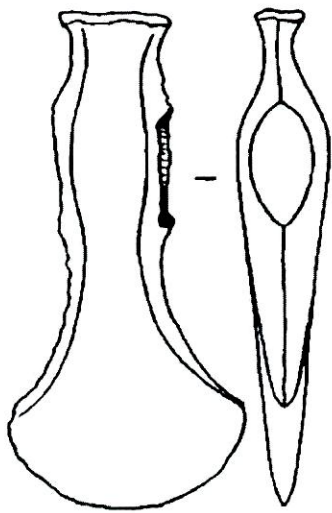
24. Özgüç T.O. Excavations at Kültepe. 1954 Findas of Level I b. - Türk Tarih Kurumu. Beleten, 1955, XIX.

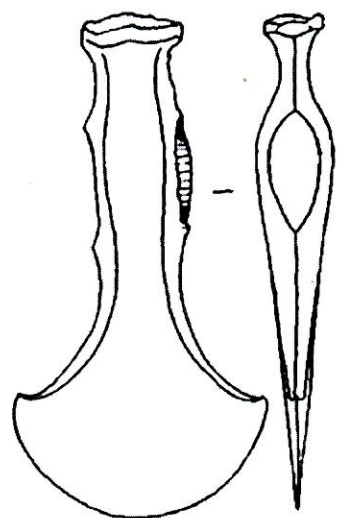
1

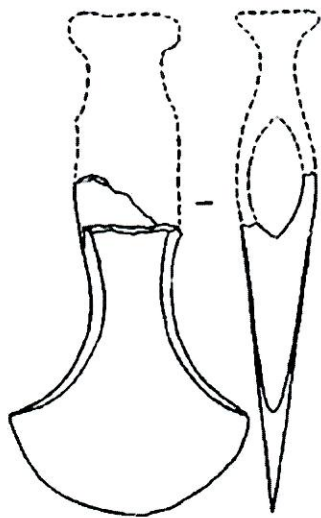
2

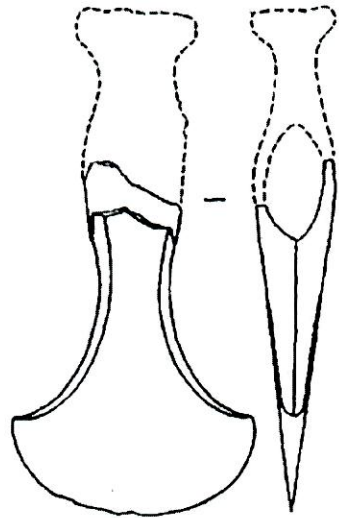
3

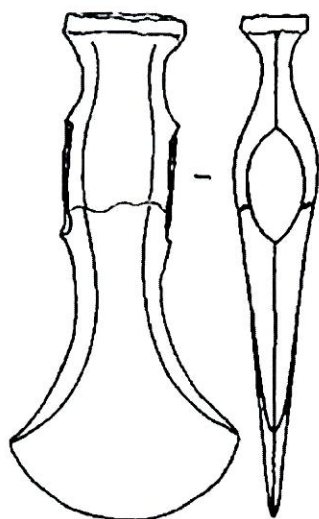
4

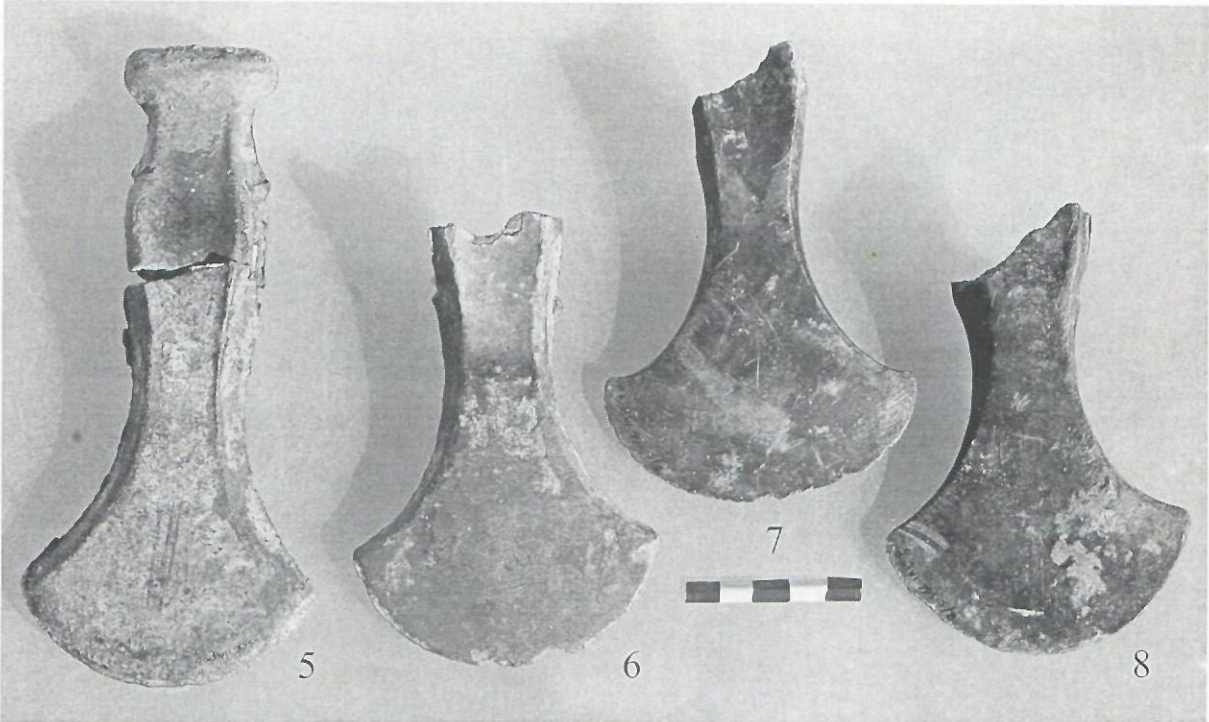
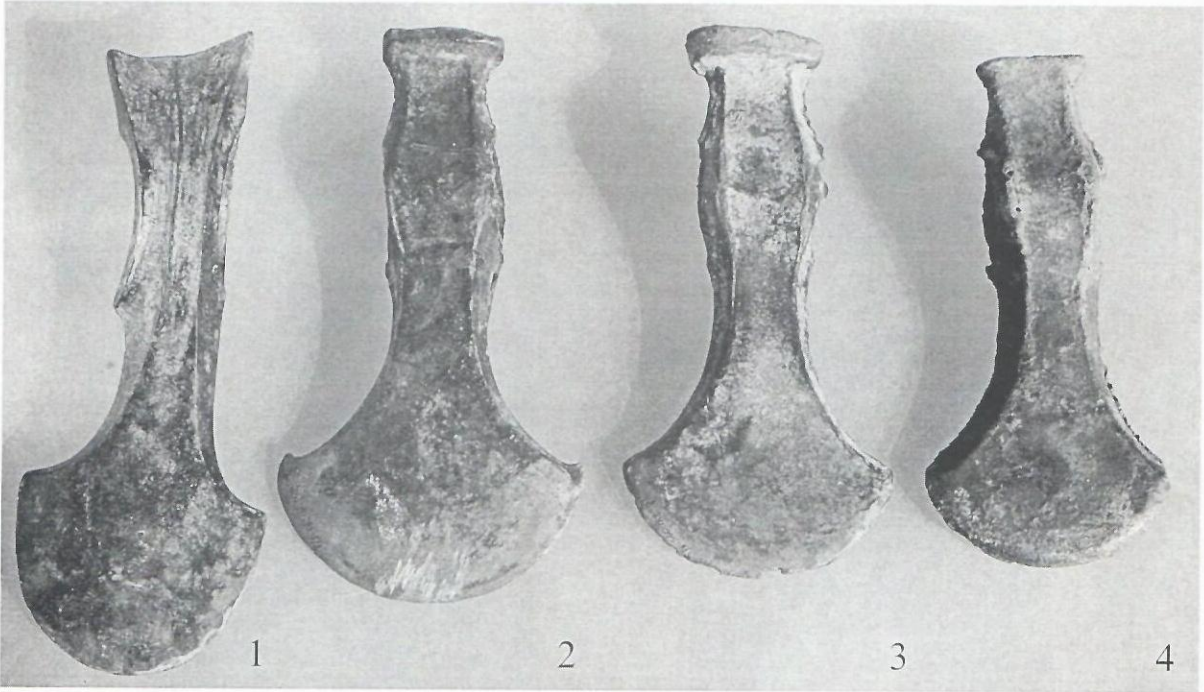
5

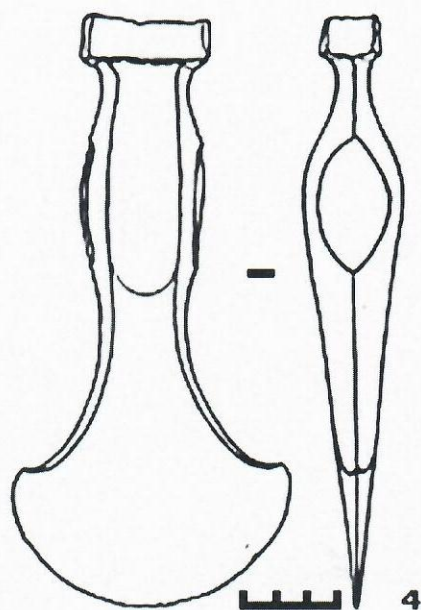
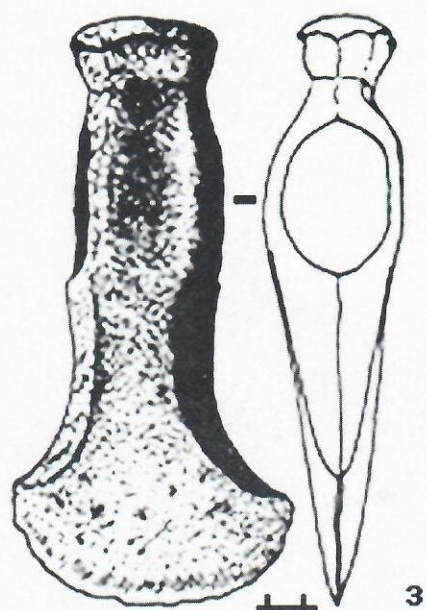
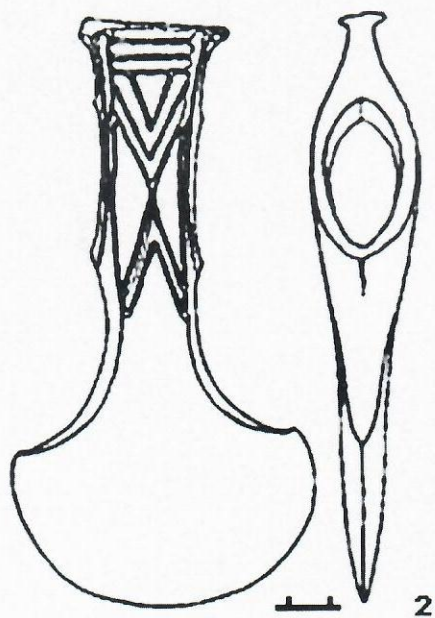
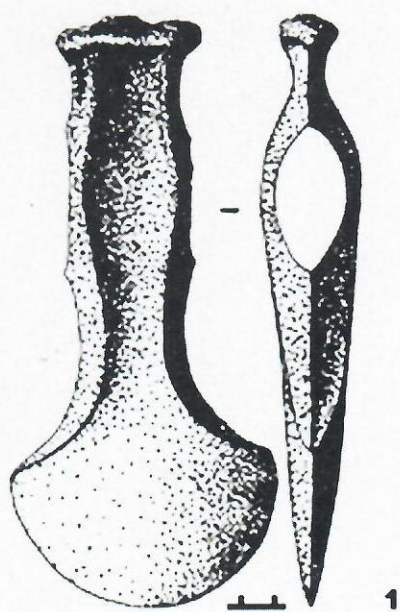

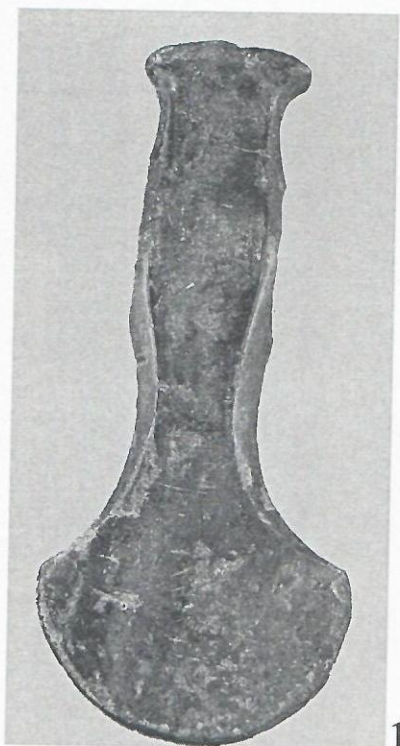
6

7

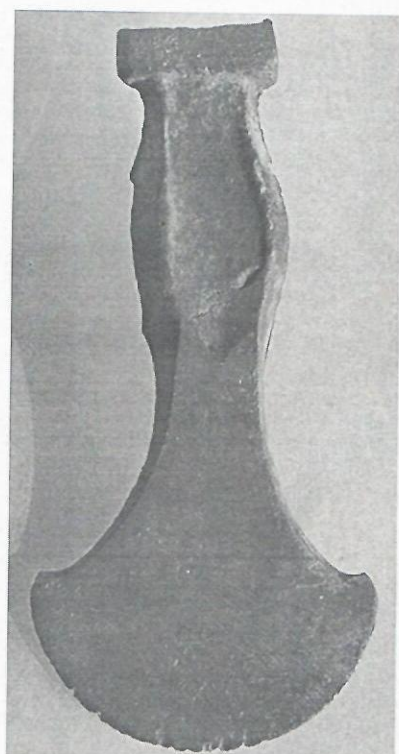
1

2

3

4